

Renata Michalak (2014). *Dziecko u progu edukacji przedmiotowej. Studium teoretyczno-empiryczne*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, ss. 359

Renata Michalak podejmuje w rozprawie problematykę prorozwojowej adaptacji ucznia, zwracając uwagę na rolę aktywizacji ucznia w edukacji elementarnej i jego przygotowanie do rozpoczęcia nauki w systemie przedmiotowym. Studium stanowi kompilację kwestii teoretycznych i empirycznych związanych z adaptacją ucznia przechodzącego z edukacji elementarnej do edukacji przedmiotowej. Przekroczenie progu adaptacyjnego stanowi dla kilkuletniego ucznia poważne wyzwanie zarówno w obszarze dydaktycznym, jak i społecznym. Wychodząc od pojęcia adaptacji i jej roli na poszczególnych etapach życia człowieka, autorka pokazuje istotę adaptacji, która jest następstwem wszechobecnej zmiany w życiu człowieka i stanowi nieodzowny element życia jednostki. Jako że zmiana i związana z nią adaptacja towarzyszy nam od początku naszego życia aż do śmierci, to już od najmłodszych lat „gromadzimy określone doświadczenia adaptacyjne stanowiące bazę dla następnych i warunkujące pomyślne wejście w kolejne, nowe (...) środowisko” (s. 11). Analizując życie jednostki pod kątem adaptacji od narodzin, autorka przygotowuje nas do istotnego progu adaptacyjnego, jakim jest dla ucznia przejście od edukacji elementarnej do edukacji przedmiotowej. Pojawia się pytanie, czy doświadczenie adaptacyjne ucznia gromadzone przez pierwszą dekadę życia jest wystarczające, aby proces adaptacyjny przebiegł płynnie? Jak przygotować ucznia do przekroczenia tego progu i jaka jest rola nauczyciela w tym procesie? Na te i wiele innych pytań Renata Michalak udziela odpowiedzi w swoim studium na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych.

Studium podzielone jest na dwie części, teoretyczną i empiryczną. W części pierwszej otrzymujemy potężną dawkę informacji teoretycznych związanych z pojęciem adaptacji, jak również pokrewnych pojęć, takich jak pojęcie zmiany czy rozwoju. Obszerna, ale konkretna zarazem część teoretyczna w sposób bardzo dobrze przemyślany wprowadza czytelnika w tematykę adaptacji jednostki i przygotowuje do właściwego odczytania części drugiej, empirycznej. Autorka wskazuje na interdyscyplinarność zjawiska adaptacji i zainteresowanie nim badaczy z wielu dyscyplin naukowych, takich jak psychologia, pedagogika, socjologia, medycyna czy nauki przyrodnicze. To właśnie w naukach przyrodniczych spotykamy się pierwotnie z pojęciem adaptacji (*adaptatio* – przystosowanie), którą określamy jako bardzo ważną właściwość wszystkich organizmów żywych warunkującą ich przetrwanie i podlegającą rozwojowi w cyklu ich życia (Biologia, 2008). Termin adaptacji do nauk społecznych wprowadził J. Piaget, twierdząc, że każdy organizm, aby przeżyć, musi przystosować się do warunków środowiska, w którym się znajduje. Piaget w teorii rozwoju wymienia proces asymilacji i akomodacji, gdzie asymilacja stanowi przyswajanie nowych informacji przez jednostkę i włączanie ich do schematów, jakimi aktualnie ona dysponuje. W przypadku gdy asymilacja jest niemożliwa, następuje akomodacja,

czyli dostosowywanie i modyfikacja istniejących schematów. Autorka zwraca uwagę na fakt, że człowiek jest ewolucyjnie słabo przystosowany („maladapted”), świadczy o tym długa zależność od innych od chwili narodzin. Warto zaznaczyć, że adaptacja psychiczna jest silnie związana z adaptacją społeczną. Czynnikiem regulującym przebieg procesu adaptacji jest między innymi uspołecznienie jednostki. Bez uspołecznienia człowiek nie będzie w stanie osiągnąć adaptacji psychicznej. Jak pisze autorka: „przystosowanie stanowi formę interakcji jednostki ze światem zewnętrznym, która zapewnia możliwość uzyskiwania równowagi psychicznej i realizacji potrzeb zgodnie z możliwościami tkwiącymi w danym środowisku” (s. 24).

Renata Michalak pisze o prorozwojowym charakterze adaptacji, która jest związana z socjalizacją jednostki. Wskazując Gibsona, Feuersteina czy Wygotskiego, pisze o istocie wsparcia społecznego we wszystkich etapach adaptacji prorozwojowej, mając na myśli zarówno wsparcie poznawcze, jak i emocjonalne. Zdolności adaptacyjne rozwijają się u człowieka przez całe życie, jednak najbardziej intensywnym okresem jest dzieciństwo, to w tym czasie jednostka jest najbardziej otwarta na zmiany i najszybciej się uczy. Wynika to z podatności mózgu na zmiany w początkowym okresie życia. W kolejnym podrozdziale poznajemy budowę mózgu, przenosząc się w przestrzeń neuronauk. Autorka udowadnia, jak ważnym okresem jest dzieciństwo, w którym człowiek buduje fundament swojego przyszłego rozwoju i przygotowuje się do pokonywania kolejnych progów adaptacyjnych. Skupiając się na pojęciu adaptacji w życiu jednostki, autorka tekstu po raz kolejny przywołuje twierdzenie, iż zmiana jest źródłem rozwoju człowieka. Zmiana może mieć charakter subiektywny lub obiektywny. Charakter subiektywny objawia się tym, że zmiana niesie ze sobą zarówno „zagrożenie”, jak i „szanse”. W zależności od warunków, w jakich znajduje się jednostka (np. oczekiwania społeczne niedopasowane do zasobów jednostki), zmiana może być przyczyną dekompensacji i doprowadzić do dysfunkcji w życiu społecznym czy emocjonalnym jednostki. Z drugiej strony zmiana może mobilizować do działania, pokonywania własnych barier i prowadzić do rozwoju jednostki. Renata Michalak zaznacza istotę interwencji społecznej we wspieraniu jednostki w adaptacji i proponuje „zwrócenie się ku osobom kompetentnym, oddanie się działaniom twórczym, innowacyjnym to otwarcie na strefę najbliższego rozwoju” (s. 63). W dalszej części autorka nawiązuje do koncepcji Eriksona, który opisuje kryzys w życiu jednostki i jego znaczenie dla rozwoju. Zgodnie z tą koncepcją kryzys stanowi duże obciążenie dla jednostki, jednak pozytywne przejście przez ten krytyczny moment skutkuje pozytywnymi zmianami w rozwoju. Wyjście z kryzysu jest swoistym sukcesem w życiu człowieka. Czytając ten fragment, czytelnik odnosi wrażenie, że nieuchronnie zbliża się do istoty koncepcji autorki. Mając już teoretyczne przygotowanie, które R. Michalak zapewniła nam w początkowych rozdziałach książki, jesteśmy gotowi podjąć się swoistej prognozy czy wręcz dedukcji rozwoju dalszych wydarzeń. Znając wagę socjalizacji w adaptacji, jej etapy, podatność neurobiologiczną jednostki czy rolę kryzysu w rozwoju, chcemy poznać odpowiedzi na nurtujące nas pytania. Jaka jest gotowość ucznia trzeciej klasy szkoły podstawowej do pozytywnego przystosowania się do nowych warunków w edukacji przedmiotowej? Jaka jest rola nauczyciela w procesie adaptacji zarówno ucznia przygotowującego się do przekroczenia progu adaptacyjnego (3 klasa), jak i ucznia będącego w początkowej fazie adaptacji (4 klasa)? Jakie trudności napotka uczeń w procesie adaptacji i jak pomóc mu je pokonać? W efekcie czytelnik nie zawiedzie się, gdyż na wszystkie te pytania z charakterystyczną dla siebie skrupulatnością autorka odpowiada w kolejnych rozdziałach.

Relacja dziecka z rówieśnikami, rodzicami i nauczycielami stanowi wsparcie, dzięki czemu odgrywa niezwykle ważną rolę w procesie adaptacji. Istotne są zarówno relacje społeczne w edukacji elementarnej, jak i w klasie czwartej, w nowej sytuacji społecznej. Poza czynnikami zewnętrznymi, autorka zwraca również uwagę na czynniki wewnętrzne, indywidualne dziecka, takie jak temperament, strategie uczenia się, zdolności poznawcze i intelektualne, od których zależy przebieg adaptacji. Autorka wskazuje na istotną rolę tzw. oceny poznawczej ucznia, czyli „informacji dotyczących jego samego” (s. 89). Ocena poznawcza zależy od rozwoju sfery intrapersonalnej ucznia oraz sfery interpersonalnej, dotyczącej kontaktów z otoczeniem. Ta świadomość intrapersonalna ucznia determinuje sposób adaptowania się. To od niej zależy, czy uczeń odczyta sytuację, w której się znajduje jako pozytywną, stanowiącą dla niego wyzwanie, czy wręcz odwrotnie – jako negatywną, stanowiącą dla niego zagrożenie. Zdobyte doświadczenia w przeszłości ucznia, zarówno pozytywne, jak i negatywne, wpływają na kształtowanie wspomnianej oceny poznawczej. Renata Michalak od początku swojej rozprawy zaznacza istotę relacji społecznych w procesie adaptacji i rolę nauczyciela w kształtowaniu oceny poznawczej ucznia. W sposób przejrzysty ukazuje, jak ideologie edukacyjne nauczycieli wpływają na doświadczenia adaptacyjne czwartoklasistów. Zaznacza w tym momencie, jak ważny jest nauczyciel edukacji zintegrowanej i jego zindywidualizowane podejście do ucznia. Autorka wskazuje na trzy ideologie edukacyjne, z którymi spotykamy się w literaturze: romantyczny indywidualizm, progresywizm rozwojowy oraz transmisję kulturową (Kohlberg, Mayer, 1993). Wnioski z analizy przedstawionej przez autorkę skłaniają do refleksji nad właściwą funkcją nauczyciela edukacji zintegrowanej. Jak mądrze wspierać rozwój małego ucznia, aby ułatwić mu pokonywanie trudności adaptacyjnych w dalszym życiu? Analizując ideologie wymienione w rozprawie, widzimy zależność podejścia nauczyciela i przebiegu adaptacji. W ideologii transmisji kulturowej proces kształcenia jest oparty na przekazywaniu gotowych znaczeń. Ideologia ta wynika z behawioralnego paradygmatu rozwoju. Takie podejście opierające się na braku samodzielności, sprzyjające kształtowaniu wyuczzonej bezradności, może skutkować adaptacją bierną. Przeciwnieństwem omówionego podejścia jest romantyczny idealizm. To ideologia zakorzeniona w psychodynamicznym paradygmacie rozwoju. Wrodzona ciekawość poznawcza ucznia wyznacza kierunek jego rozwoju. Nauczyciel podąża za uczniem, udziela wsparcia emocjonalnego, jednak unika stawiania wymagań. Ten brak wyzwań i nieumiejętność pokonywania trudności może prowadzić do pozornej adaptacji lub adaptacji lękowej dziecka. Trzecia ideologia progresywizmu rozwojowego wywodząca się z paradygmatu poznawczo-społecznego zostaje nazwana przez autorkę „złotym środkiem”. Daje ona największe szanse na zaistnienie właściwej adaptacji prorozwojowej. Charakterystyczne dla progresywizmu rozwojowego jest przekonanie o konieczności dopasowania działań edukacyjnych do rozwoju ucznia. Oparte na poglądach J. Deweya, J. Piageta czy L.S. Wygotskiego podejście do edukacji daje uczniowi możliwość rozwoju umiejętności samodzielnego rozwiązywania problemów, poczucia kompetencji oraz chęci i umiejętności współpracy. Takie podejście nauczyciela, zdaniem autorki, w sposób najpełniejszy przygotowuje ucznia do dobrego przejścia przez proces adaptacji. Świadomość nauczyciela w odniesieniu do roli, jaką pełni on w adaptacji dziecka, jest według autorki kluczowa. Sama świadomość jednak nie wystarczy, dlatego Renata Michalak przedstawia listę zadań dla nauczyciela wspierającego ucznia w przystosowaniu do nowej sytuacji. Zadania te obejmują diagnozę aktualnego funkcjonowania ucznia, planowanie działań wspomagających ucznia

oraz komunikowania wspierającego ucznia (s. 109). Wśród zadań wymieniono obserwację indywidualnych zmian u ucznia, ale także w stosunkach interpersonalnych w klasie, odbieranie sygnałów od uczniów i reagowanie na nie. Istotne jest także budowanie dobrej relacji nauczyciel-uczeń opartej na wzajemnym zaufaniu i utrzymanie pozytywnych relacji, także z rodzicami. W zakresie planowania działań wspomagających ucznia w procesie adaptacji autorka wspomina o istocie wyznaczania celów i konsekwentnego dążenia do nich zgodnie z indywidualnymi możliwościami uczniów. Warto zaznaczyć, że zadania te nie mogą być właściwie wykonane bez uprzednio rzetelnie przeprowadzonej diagnozy. Ostatnia grupa obejmuje zadania dotyczące przekazywania informacji dotyczących oceny i postępów ucznia, które powinny być uczniowi przedstawiane indywidualnie w sposób empatyczny. Takie podejście z pewnością będzie motywować ucznia, szczególnie jeśli poza oceną własnych postępów otrzyma on wsparcie do dalszej pracy nad sobą. Szczegółowo opisane zadania są gotową receptą dla nauczycieli, niezbędne jest ich rozpowszechnianie i wcielanie w życie. Pojawia się pytanie, czy nauczyciele są świadomi swojej roli w procesie adaptacji i czy są gotowi wykonać zadania, które stawia przed nimi szkolna rzeczywistość? Obserwując funkcjonowanie szkół w Polsce, można odnieść wrażenie, że w dużej mierze są instytucjami, w których realizuje się program dydaktyczny, przygotowując ucznia do pozytywnego przejścia przez testy kompetencji. Renata Michalak nie unika krytyki polskiej oświaty i jej działań w kierunku dobrych zmian. Zarzuca polskiemu szkolnictwu słabą jakość, przede wszystkim w wymiarze kompetencji nauczyciela i jego chęci do zmian, powołując się na dane empiryczne z minionych lat. Przyczyny takiego stanu rzeczy autorka upatruje w uwikłaniu szkoły w polityczne przepychanki i wynikający z tego brak konkretnych wytycznych dla polepszenia jakości procesu kształcenia i wychowania. Na zakończenie części teoretycznej powraca bardzo znaczący w całej książce kontekst społeczno-emocjonalny. Autorka zaznacza po raz kolejny wagę umiejętności interpersonalnych, które w znaczący sposób wpływają na rozwój poznawczy dziecka. Powołując się na badania psychologów pozytywnych, podkreśla, iż to właśnie dzieci z rozwiniętymi umiejętnościami emocjonalno-społecznymi lepiej radzą sobie w trudnych sytuacjach i są szczęśliwsze, zarówno w okresie dzieciństwa, jak i w przyszłości jako ludzie dorośli.

Część empiryczną otwiera rozdział dotyczący metodologicznych podstaw badań. Renata Michalak zaznacza, jak ważną rolę w formułowaniu problemów badawczych odegrały wcześniejsze badania pod kierunkiem Hanny Sowińskiej „Dziecko w szkolnej rzeczywistości. Złożony a rzeczywisty obraz edukacji elementarnej”. Badania przeprowadzone w roku 2011 ukazały niekorzystny obraz rzeczywistości szkolnej na etapie edukacji elementarnej. Dyskusja nad otrzymanymi wynikami skłoniła badaczy do dalszego eksplorowania i objęcia uwagą całej transformacji rozwojowej dziecka, na etapie przejścia od edukacji elementarnej do edukacji przedmiotowej.

Głównym celem badań podjętych przez autorkę było **zbadanie doświadczeń adaptacyjnych uczniów na progu edukacji przedmiotowej**. Badaczka wyznaczyła liczne cele pośrednie dotyczące doświadczeń dzieci związanych z organizacją procesu kształcenia, strategii oceniania, poczucia podmiotowości dziecka, gotowości dziecka do podjęcia edukacji przedmiotowej, nauczycielskich form wspierania ucznia czy kwestii aktywizacji ucznia w procesie adaptacji.

Główny problem badawczy stanowiły **doświadczenia adaptacyjne, jakie gromadzą czwartoklasiści na progu edukacji przedmiotowej**. W problemach badawczych odczytujemy kierunek poszukiwań autorki badań. Zaplanowano zbadanie: (1) jak pracują nauczyciele edukacji zintegrowanej, (2) jaki obraz dziecka pod względem gotowości do podjęcia roli czwartoklasisty mają nauczyciele edukacji przedmiotowej, (3) jakich trudności adaptacyjnych doświadczają dzieci przekraczające próg edukacji przedmiotowej, (4) jakie zmiany psychospołeczne występują u uczniów czwartej klasy w porównaniu z uczniami klas I-III, (5) jaka jest zależność między koncepcją pracy nauczyciela w kształceniu zintegrowanym a doświadczeniami adaptacyjnymi uczniów klas czwartych oraz (6) w jaki sposób pleć różnicuje doświadczenia adaptacyjne (s. 150-151). Zgodnie z refleksją wynikającą z części teoretycznej, w procesie adaptacji istotne jest doświadczenie gromadzone przez ucznia we wcześniejszych latach, stąd jako zmienną zależną wyznaczono charakter doświadczeń adaptacyjnych dzieci na progu edukacji przedmiotowej. Wyszczególniono zmienne szczegółowe: (1) rodzaj i poziom trudności adaptacyjnych, (2) sposoby radzenia sobie z problemami adaptacyjnymi, (3) strategie adaptacyjne uruchamiane przez czwartoklasistów, (5) poziom samooceny i (6) poziom samopoczucia czwartoklasistów na progu edukacji przedmiotowej (s. 151). Jako zmienną niezależną wyznaczono koncepcję pracy nauczyciela na etapie edukacji zintegrowanej. Dla zmiennych zostały wyznaczone liczne wskaźniki mające na celu szerszą eksplorację badanych problemów w zakresie doświadczeń zarówno ucznia, jak i nauczyciela. W badaniach uczestniczyli losowo wybrani nauczyciele, z różnych regionów Polski, zarówno z terenów wiejskich, jak i z dużych miast. Zbadano 101 nauczycieli nauczania zintegrowanego w strategii ilościowej, dokładniejszym badaniom jakościowym poddano dziewięciu nauczycieli celowo wyłonionych z grupy. Nauczyciele różnili się odmiennością stosowanych koncepcji edukacyjnych: podejście stymulujące uczniów do różnorodnych aktywności w stopniu wysokim, umiarkowanym i niskim. W badaniach wzięło udział także 108 nauczycieli edukacji przedmiotowej. Badania przeprowadzone w latach 2009-2011 autorka przedstawia w czterech etapach:

1. W pierwszej fazie zebrano informacje dotyczące koncepcji pracy nauczyciela edukacji integrowanej pod względem stymulowania aktywności ucznia. Wyselekcjonowanie dziewięciu nauczycieli stosujących różnicowane koncepcje.
2. W drugiej fazie zgromadzono dane empiryczne dotyczące doświadczeń (aktywizacja, organizacja pracy, ocenianie, kształtowanie poczucia podmiotowości) dzieci pracujących z nauczycielami wyselekcjonowanymi w fazie pierwszej badań.
3. W trzeciej fazie badano poziom samooceny uczniów (z fazy drugiej) przed i po przekroczeniu progu edukacji przedmiotowej.
4. W czwartej fazie skoncentrowano się na doświadczeniach badanych wcześniej uczniów, ale już w czwartej klasie. Badaniami objęto też wychowawców i nauczycieli przedmiotów. Celem badań było poznanie trudności adaptacyjnych, z jakimi spotykają się uczniowie, sposobów radzenia sobie z nimi oraz wsparcia otrzymywanego przez nauczycieli. Ponownie zbadano poziom samooceny i samopoczucie czwartoklasistów.

W przygotowaniu badań autorka po raz kolejny wykazuje cenną skrupulatność, badania są starannie zaplanowane, a ich cel wyraźnie określony. Selekcja nauczycieli do badań jakościowych odbywa się na drodze

dokładnej obserwacji badaczki. Obserwacja ta skłania do refleksji nad samą rolą szkoły i nauczyciela. Czy edukacja elementarna może bazować na „uczeniu po śladzie”? Nieustanne podawanie instrukcji ze strony nauczyciela upośledza aktywność ucznia, czyniąc go jedynie biernym uczestnikiem procesu nauczania. Renata Michalak zwraca uwagę na błędy nauczycieli edukacji elementarnej, wskazując na brak miejsca dla uczniowskiej indywidualności i pominięcie jego podmiotowości w procesie nauczania/uczenia się. Autorka nie tylko pokazuje nieprawidłowości w procesie kształcenia, ale jednocześnie przypomina, co jest kluczowe w procesie aktywnego i wszechstronnego rozwoju dziecka. Kształtowanie poczucia sprawstwa, umiejętności podejmowania samodzielnych decyzji, rozwoju kompetencji osobistych czy rozwijanie potrzeby współpracy z otoczeniem stanowi fundament właściwego rozwoju dziecka. Niestety, współczesna szkoła przygotowuje ludzi biernych, mało kreatywnych, oczekujących instrukcji do działania. Edukacja elementarna jest początkiem drogi i to właśnie tu uczeń powinien uczyć się myśleć, działać, planować i samodzielnie podejmować decyzje. Autorka przedstawia interesujące wyniki badania opinii nauczycieli edukacji przedmiotowej dotyczącej gotowości czwartoklasistów do nowego etapu. Nauczyciele wśród liczących się kompetencji czwartoklasistów wymieniają na pierwszym miejscu umiejętności typowo szkolne (pisanie, czytanie), na drugim i trzecim miejscu pojawia się samodzielność w organizacji własnej nauki oraz pozytywne nastawienie do szkoły. Jednocześnie badani wymieniają trzy cechy, które powinien posiadać uczeń rozpoczynający naukę w klasie czwartej. Taki idealny uczeń to uczeń „ambitny, autonomiczny i myślący”. Badanie, niestety, pokazuje, jak daleko od rzeczywistości do ideału. Aż 77% badanych nauczycieli uznało, że dzieci kończące edukację elementarną nie są przygotowane do rozpoczęcia etapu edukacji przedmiotowej. Badani dopatrują się przyczyny tej sytuacji w zbyt niskich wymaganiach ze strony nauczyciela edukacji elementarnej, jego nadmiernej opiece, która ogranicza samodzielność dzieci oraz w braku dyscypliny. Badani nauczyciele wymieniają powody trudności adaptacyjnych i jest wśród nich brak samodzielności, brak umiejętności radzenia sobie z rozwiązywaniem problemów oraz brak umiejętności uczenia się. Renata Michalak, przedstawiając wyniki swoich badań, ukazuje nam portret modelowego ucznia klasy czwartej widzianego oczami nauczyciela edukacji przedmiotowej. Analizując dalej odpowiedzi nauczycieli, pokazuje, że są oni świadomi trudności, jakie stawia przed czwartoklasistami szkolna rzeczywistość, jednak nie są gotowi do udzielania właściwego wsparcia swoim uczniom. Można odnieść wrażenie, że nauczyciele pomimo świadomości, jak trudna jest dla ucznia adaptacja w edukacji przedmiotowej, wysyłają jasny przekaz: taka jest szkolna rzeczywistość i to uczeń musi się do niej przystosować. Pytania ankietowe zmuszały nauczycieli do autorefleksji. W odpowiedziach dotyczących braków kompetencji umożliwiających wspieranie swoich uczniów pojawiła się umiejętność dyscyplinowania uczniów, dopasowania zadań do indywidualnych możliwości oraz umiejętność współpracy z rodzicami. Takie wyniki wskazują na potrzebę kształcenia nauczycieli nie tylko pod kątem nauczania przedmiotu, ale także umiejętności interpersonalnych mających znaczenie w budowaniu właściwych relacji z uczniem i rodzicami, umiejętnie prowadzonej indywidualizacji wynikającej z wrażliwej obserwacji ucznia. Renata Michalak słusznie zaznacza potrzebę „rozwój nauczyciela w kierunku profesjonalnej refleksji i innowacji” (s. 234).

W kolejnych rozdziałach zostały omówione wyniki badań dotyczące doświadczeń samych uczniów klas czwartych. Autorka zaplanowała badanie trzech grup czwartoklasistów, każda grupa obejmowała trzy klasy.

Uczniowie z pierwszej grupy nie byli aktywowani przez nauczyciela w edukacji elementarnej, uczniowie z grupy drugiej byli aktywowani na przeciętnym poziomie, zaś dzieci z grupy trzeciej to uczniowie wysoko aktywowani przez nauczyciela. Wykorzystano różnorodne techniki i narzędzia badawcze zarówno w strategii ilościowej, jak i jakościowej w celu otrzymania bogatego materiału empirycznego. Wyniki wykazały przewidzianą zależność: „im wyższy poziom aktywizacji, tym niższy poziom trudności doświadczanych przez badanych uczniów” (s. 267). Uczniowie wszystkich trzech grup zauważyli zmiany rzeczywistości szkolnej po przekroczeniu progu edukacji przedmiotowej, jednak nie wszyscy odbierali je jako trudności. Dla uczniów wysoko aktywowanych zmiany te stanowiły wyzwanie. Dzieci z tej grupy były także pozytywnie nastawione do pojawiających się zmian, podczas gdy uczniowie z grup nieaktywowanych i przeciętnie aktywowanych odbierały napotkane trudności (duża ilość zadań domowych, wysokie wymagania nauczycieli, przeciążenie obowiązkami) jako duże obciążenie zniechęcające je do działania. Autorka pokazuje, że w zależności od stopnia aktywizacji na etapie edukacji elementarnej uczniowie w różny sposób odczytywali napotkane trudności. Wyniki badań opatrzone refleksją autorki ukazują kierunek zmian we współczesnej szkole, zarówno na etapie edukacji elementarnej, jak i edukacji przedmiotowej. Aktywizowanie uczniów na etapie wczesnoszkolnym jest niezwykle ważne i buduje solidne podstawy dla dalszego rozwoju uczniów, radzenia sobie z trudnościami w późniejszych etapach życia i zaopatruje ucznia w niezbędne narzędzia do satysfakcjonującego funkcjonowania.

W kolejnym rozdziale rozprawy autorka poddaje refleksji wyniki badań dotyczące przyjętej przez ucznia strategii adaptacyjnej: aktywnej, biernej i lękowej. Większość uczniów nieaktywowanych w edukacji elementarnej przyjmuje strategię lękową, natomiast wśród uczniów aktywowanych na wysokim poziomie dominująca jest strategia aktywna. Niemniej jednak we wszystkich trzech grupach pojawiają się wszystkie trzy rodzaje przyjętych przez uczniów strategii adaptacyjnych. Uczniowie zaznaczali w swoich wypowiedziach, że nauczyciele edukacji przedmiotowej nie tylko nie wspierają ich w trudnościach, ale są wręcz „nieżyczliwi”. Ten zgromadzony materiał po raz kolejny ukazuje obszar koniecznych zmian, obejmujących zarówno system edukacyjny nastawiony na realizację podstawy programowej, jak i postawę samego nauczyciela i jego ważną rolę, zarówno w procesie kształcenia, jak i w procesie adaptacji prorozwojowej.

W ostatnim rozdziale części empirycznej poznajemy wyniki badań w zakresie samooceny i samopoczucia. W tej fazie zbadano wszystkich uczniów uczestniczących w projekcie. Wyniki wykazały spadek samooceny i samopoczucia po przekroczeniu progu adaptacyjnego w klasie czwartej. Była to tendencja wspólna dla wszystkich trzech grup uczniów, zarówno tych nieaktywowanych w klasach I-III, jak i tych aktywowanych w stopniu przeciętnym i wysokim. Materiał badawczy zgromadzony w tej fazie pokazuje szczególną wartość relacji interpersonalnych, które determinują pozytywne odczucia, poczucie bezpieczeństwa dziecka czy nawet motywację do pracy. Autorka zaznacza, że nie tylko doświadczenie ma wpływ na jakość przebiegu procesu adaptacyjnego, ale także więzi z wychowawcą, nauczycielami czy rówieśnikami. Po raz kolejny otrzymujemy potwierdzenie faktu, że człowiek jest istotą społeczną i niezbędne dla właściwego rozwoju są pozytywne relacje społeczne. W wyniku badań i refleksji autorki nauczyciele otrzymują cenną informację – budowanie pozytywnych relacji w klasie między uczniami, a także między uczniami i nauczycielem ma sens, co więcej, jest kluczowe w bu-

dowaniu zarówno doświadczenia ucznia, jak i radzeniu sobie z wszelkimi trudnościami pojawiającymi się w procesie rozwoju.

Rozprawę zamyka merytoryczne podsumowanie. Autorka wyraża swoje zaniepokojenie sytuacją polskiej szkoły i faktem, że adaptacja szkolna jest pozbawiona prorozwojowego charakteru. Szkoła nie rozwija kreatywności, samodzielności, nie przygotowuje do pokonywania trudności, pozbawia uczniów motywacji i obniża samoocenę, a nauczyciele nie znają swoich uczniów i nie chcą ich poznawać. Takie dogłębne poznanie ucznia jest niezbędne w procesie indywidualizacji nauczania, które powinno stanowić podstawę we współczesnej szkole. Renata Michalak krytykuje polską szkołę i nauczycieli, jednak na krytyce nie kończy. W podsumowaniu podaje gotowe rekomendacje, które jej zdaniem są receptą na szkolne nieprawidłowości. Wymienia właśnie indywidualizację procesu kształcenia jako najwyższą wartość działań edukacyjnych, niestety w szkołach nieobecna. Wskazuje też na konieczność tworzenia autorskich programów nauczania, które są nierozdzielnie związane z procesem indywidualizacji. Jednocześnie zachęca do korzystania z wiedzy, jakiej dostarcza nam neurodydaktyka i dostosowywaniem przebiegu procesu nauczania do ucznia pod względem jego możliwości, zaprasza do korzystania z wiedzy o mózgu w planowaniu procesu nauczania – uczenia się. Kolejną rekomendacją stanowi emocjonalizowanie nauczania. Autorka zaznacza wagę zaangażowania emocjonalnego ucznia w proces nauczania – uczenia się. Ostatnia rekomendacja dotyczy samego nauczyciela, któremu poświęcono w rozprawie znaczącą część. Badania wykazały, jak ważną rolę odgrywa on w budowaniu doświadczenia ucznia, w przygotowywaniu go do pokonywania trudności. Wykazały jednocześnie, jak bardzo tę rolę nauczyciel jest w stanie zaniebać i jakie konsekwencje to powoduje. Warto zastanowić się, jak kształcić profesjonalnych nauczycieli i jak ważną jest praktyka w dorastaniu do stawania się nauczycielem. Bycie nauczycielem to prawdziwa misja, a do każdej misji trzeba być dobrze przygotowanym. Renata Michalak proponuje koncepcję kształcenia przyszłych profesjonalnych nauczycieli, w której praktyka odgrywa kluczową rolę. To właśnie uczenie się przez praktykę w oparciu o solidny kontekst teoretyczny stanowi klucz do sukcesu w kształceniu przyszłych nauczycieli.

Rozprawa stanowi kompendium wiedzy o adaptacji dziecka wkraczającego w etap edukacji przedmiotowej. Bogaty kontekst teoretyczny i zgromadzony materiał badawczy rysuje pełen obraz sytuacji, z jaką musi zmierzyć się uczeń w procesie adaptacji. Książka powinna stanowić lekturę obowiązkową nie tylko dla nauczycieli i studentów pedagogiki, ale również dla świadomych rodziców, chcących mądrze wspierać swoje dziecko w tym trudnym okresie.

Bibliografia

- Biologia. Multimedialna encyklopedia PWN* (2008). Edycja 2.0. Wrocław-Warszawa: PWN.
- Kohlberg L., Mayer R. (1993). Rozwój jako cel wychowania. W: Z. Kwieciński, L. Witkowski (red.), *Spory o edukację*. Warszawa: IBE.
- Michalak R. (2014). *Dziecko u progu edukacji przedmiotowej. Studium teoretyczno-empiryczne*. Poznań: Wyd. Naukowe UAM.

Rubacha K. (2003). Budowanie teorii pedagogicznych. W: Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.

Sowińska H., Michalak R. (2011). *Dziecko w szkolnej rzeczywistości. Założony a rzeczywisty obraz edukacji elementarnej*. Poznań: Wyd. Naukowe UAM.

Małgorzata Tyszkowska